

УДК 159.9232:37.0488.4

Ірина Голуб

**РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ
ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ШКОЛАХ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ПРОФІЛЮ**

У сучасних умовах демократизації суспільства, гуманізації й гуманітаризації освіти особливого значення набуває питання підготовки людини до повноцінного життя і праці. Національне відродження України залежить, передусім, від рівня соціального, духовного й естетичного розвитку людини. Суттєву роль у цьому відіграють естетичні засоби, які вдосконалюють продуктивну діяльність особистості в суспільстві, пронизуючи все життя людини. Загальновідомо, що найціннішим джерелом відновлення духовності є мистецтво, зокрема образотворче, що формує естетичні ідеали особистості.

Існуючі наукові дані щодо особливостей психологічного розвитку старшокласників свідчать про те, що саме в цей період здійснюється їхнє особистісне та професійне самовизначення і формується індивідуальний стиль діяльності, у тому числі творчої. Тому конче актуальним є визначення організаційно-педагогічних умов і пошук раціональних шляхів розвитку індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників у школах художньо-естетичного профілю.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури показав, що для розуміння й усвідомлення проблеми розвитку індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників у сучасних соціальних умовах велике значення мають положення, викладені у наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. Так, розвиток індивідуального стилю діяльності особистості у підлітковому віці досліджували Є. Клімов, В. Мерлін, М. Петров, Я. Пономарьов, Г. Філонов та ін. Окремими аспектами досліджень цього напрямку стали: особливості розвитку індивідуального стилю діяльності старшокласників та розгляд їхніх творчих здібностей; педагогічні умови, шляхи та засоби формування індивідуального стилю діяльності творчої особистості учня (В. Андреев, О. Бодальов, Н. Кичук, М. Деминчук, Л. Лузіна, В. Моляко, О. Мороз, В. Рибалка); методи виявлення і розвитку творчих здібностей особистості, творчої обдарованості дітей (Ю. Гільбух, Н. Лейтес, О. Матюшкін, П. Перепелиця, Р. Пономарьова, М. Смульсон, М. Холодна та ін.).

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми свідчить про необхідність детальнішого розгляду проблеми розвитку індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників і глибшого розкриття різних його аспектів. Це дозволить краще зрозуміти природу розвитку творчої індивідуальності, а також побудувати педагогічний процес так, щоб він сприяв розвиткові такої індивідуальності та її втіленню у продукти художньої творчості.

Водночас виникає низка питань, пов'язаних із розвитком індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників, що й нині залишаються дискусійними. Одне з таких питань – розвиток індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників у школах художньо-естетичного профілю. Воно потребує ґрунтовного вивчення індивідуальної специфічної системи психологічних прийомів, методів здійснення образотворчої діяльності з урахуванням сучасних надбань психолого-педагогічної науки і новітніх методів наукового дослідження.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатня розробленість, відсутність методик формування індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників у школах художньо-естетичного профілю і науково обґрунтованих психолого-педагогічних рекомендацій щодо їх використання у практичній діяльності зумовили необхідність дослідження розвитку індивідуального стилю образотворчої діяльності старшокласників у школах художньо-естетичного профілю.

У результаті цілеспрямованого формування і розвитку особистісно доцільного для кожного учня індивідуального стилю образотворчої діяльності (ІСОД), визначеного на основі теоретичного й експериментального вивчення індивідуального стилю особистості старшокласників, певних закономірностей образотворчої діяльності учнів, можливе підвищення ефективності та якості навчання у школах художньо-естетичного профілю, що дозволить створити більш оригінальні продукти образотворчої діяльності.

Теоретичну та методологічну основу дослідження індивідуального стилю образотворчої діяльності становлять: принципи наукової психології – детермінізму і єдності психіки і діяльності, розвитку психіки (М. Басов, С. Рубінштейн); положення гуманістичної психології про сутність особистості та актуалізацію її творчого потенціалу (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Балл, С. Максименко); концептуальні ідеї щодо розвитку образотворчої діяльності та наукові дані про індивідуальний стиль діяльності й індивідуальність, наведені у мистецтвознавчих та психологічних роботах Б. Ананьєва, І. Будницької, Е. Ігнатєва, О. Галкіної, В. Бехтерева, Е. Львіна, Ю. Гільбуха, Н. Сакуліна, І. Зязюна, Є. Клімова, І. Groшенкова, О. Кульчицької, Ф. Кунце, Л. Лузіна, В. Мерліна, В. Моляко, О. Моро-

за, В. Небиліцина, Б. Нікітіна, А. Ніконова, Р. Осборна, О. Отич, І. Павлова, П. Перепелиці, Н. Петрова, Р. Пономарьова, Н. Приходько, В. Рибалки, О. Рудницької, С. Сисоєвої, М. Смульсон, Б. Теплова, Ю. Трофімова, Г. Філонова, М. Холодної, В. Мухіної, Г. Лабунської; концепції розвитку педагогічної, зокрема мистецької, освіти й інноваційних технологій Л. Ващенко, Л. Даниленка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Мадзігона, В. Маслова, В. Олійника, О. Отич, Е. Помиткіна, О. Рудницької та ін.

Психологічне та мистецтвознавче розуміння понять індивідуальності й індивідуального стилю образотворчої діяльності особистості висвітлює різні аспекти проблеми індивідуального стилю діяльності, а також існуючі підходи до вивчення процесів художньої творчості як особливого виду людської діяльності.

Індивідуальний творчий стиль митця є проявом людської індивідуальності, проявляється у своєрідності створених ним художніх творів, які визначаються його рисами темпераменту, характеру, специфікою інтересів, котрі зумовлюють неповторність особистості. Тип темпераменту як природжена властивість індивіда визначає цілий ряд жорстких констант психологічної характеристики особистості та її діяльності (Б. Цуканов). Вона може реалізуватися за допомогою розвитку індивідуального стилю діяльності, який зумовлений типологічними особливостями, стійкою системою способів, що складається у людини у процесі цієї діяльності. Індивідуальні можливості кожного визначаються перспективами подальшого вдосконалення особистісної структури, яка відбувається за допомогою пошуку засобів, що компенсували б наявність недоліків і сприяли б формуванню індивідуальної особистості (Є. Клімов). Особистість, у свою чергу, формується в єдності процесів соціалізації та індивідуалізації, які розуміються як процес неперервного біологічного дозрівання. Таким чином, саме темперамент значною мірою визначає сферу індивідуального в особистості.

Наукове розуміння темпераменту в сучасній психологічній науці базується на ідеях Гіппократа, а також Г. Айзенка, В. Небиліцина, І. Павлова, Б. Теплова, Б. Цуканова та ін. Детально зв'язок між темпераментом і психічними процесами, у тому числі когнітивними, дослідив В. Мерлін. Аналіз наукової літератури свідчить про тісний зв'язок, що існує між темпераментом людини й особливостями її художньо-естетичної діяльності, передусім психодинамікою художнього образу, котрий вона створює. Слід зазначити, що зв'язок останнього з темпераментом опосередковується рядом факторів: силою та слабкістю, рухливістю і повільністю нервових процесів; емоційністю, тривожністю й ін-

шими індивідуальними якостями (В. Небиліцин). Це дозволило Б. Теплову прийти до висновку про існування, зокрема таких характеристик діяльності нервової системи, як динамічність і лабільність.

Творчий процес найтіснішим чином пов'язаний з інтелектом і когнітивними процесами. На це вказували у своїх працях І. Павлов, Я. Пономарьов та ін. У свою чергу, інтелект відноситься до переважно індивідуально визначених підструктур особистості (В. Рибалка). З іншого боку, індивідуальна своєрідність пізнавальних процесів знаходить вираження у формуванні індивідуального стилю діяльності, зокрема інтелектуальної. Цей аспект розкрито у дослідженнях М. Когана, Є. Клімова та ін. Так, Є. Клімов визначає індивідуальний стиль діяльності як індивідуально-своєрідну систему психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно звертається людина з метою найкращого врівноваження своєї типологічної зумовленості з предметними зовнішніми умовами діяльності; під типологічною зумовленістю слід розуміти, передусім, належність індивіда до певного типу темпераменту. Під індивідуально-своєрідною системою психологічних засобів у даному випадку треба розуміти вибір особистістю певного комплексу засобів і комбінації способів діяльності; своєрідність ставлення до предмета діяльності, особливості рівня досягнень. В образотворчій діяльності своєрідність системи засобів може проявлятися у комбінації особливостей композиції та сюжету, техніки письма і кольорової гармонії тощо й індивідуальності вибору інструментів цих засобів (перспективи, об'єму, лінії, кольору, тону), шляхів подолання властивих особистості помилок.

Індивідуальний стиль образотворчої діяльності (ІСОД) разом із характеристиками, притаманними індивідуальному стилю діяльності в цілому, має ряд особливостей, зумовлених характером творчої діяльності, зокрема художньої. Як зазначає М. Коган, художня активність особистості розгортається у двох планах: плані сприйняття і власної творчості. Причому в контексті проблеми формування індивідуального стилю творчості необхідно особливу увагу приділити саме плану сприйняття, оскільки в ньому найбільш виражено задіяні перцептивні процеси, індивідуальна своєрідність котрих зумовлюється темпераментом. У плані творчого самовираження великого значення набувають психофізіологічні, моторні особливості організму, також зумовлені темпераментом (переважний стиль рухів пензлем тощо).

Ключовим поняттям для розуміння індивідуального стилю образотворчої діяльності є індивідуальність художника. Це сукупність своєрідних психологічних особливостей і відмінностей митця, що характеризує людську неповторність. Вона зумовлена його індивідуально-психологічними властивостями і проявляється у виборі арсеналу творчих художніх засобів, до яких

переважно вдається кожний окремий митець з метою досягти творчого, оригінального результату – створення неповторного художнього образу.

В науковій літературі відсутня детальна класифікація творчих засобів, котрими користуються художники заради вираження своєї творчої індивідуальності. Узагальнюючи погляди ряду дослідників, можна виділити такі найпоширеніші засоби образотворчої діяльності та вибір їх інструментів (кольору, об'єму, перспективи, лінії, тощо), співвідношенням яких здійснюється варіюванням кольорової гами малюнку, особливістю просторового рішення і композиційних засобів, вибір техніки малюнку та його сюжетної втіленості, ступеня конкретності чи абстрактності, змісту і форми. На особливість і ступінь вибору засобів та інструментів образотворчої діяльності може впливати особливість темпераменту митця (темп, швидкість реакції, збуджуваність, загальмованість), визначаючи моторно-рухову активність, психічну врівноваженість, поведінкову регуляцію, здатність до рефлексії. Таким чином, існує генетично задана індивідуальність у сфері динамічних характеристик поведінки людини, тобто темпераменту і його компонентів (загальної активності, моторики й емоційності), які впливають на формування стилю образотворчої діяльності.

Слід відзначити суперечливий характер “єдності” соціального й індивідуального в особистості. Як зазначає В. Рибалка, можлива наявність неконгруентності між ними, яка може зніматися різними психологічними амортизаторами як природними (спонтанними), так і штучними (котрі є наслідком цілеспрямованих впливів). Одним із найефективніших психологічних амортизаторів проявів неконгруентності у становленні особистості старшокласника є цілеспрямоване формування в нього ІСОД.

У мистецтвознавстві індивідуальний стиль розуміється як стійка система психологічних засобів і художніх прийомів у творчості окремого художника, групи художників (течії або напряму), цілої епохи. Дослідженням стилетворення у мистецтві займалися такі вчені, як М. Жук, Г. Богомазов, О. Кульчицька, І. М'ясоєдов та ін. Слід зазначити, що, попри системну близькість між загальнопсихологічним розумінням індивідуального стилю діяльності, зокрема стилю виробничої діяльності (С. Клімов), та індивідуальним стилем образотворчої діяльності, їх не слід ототожнювати. Вони відрізняються, передусім, за характером діяльності (репродуктивний – у виробничій діяльності, креативний – в образотворчій); за роллю особистості в діяльності (адаптивна, компенсуюча – у виробничій, експресивна, самовиражальна – в образотворчій); за продуктом діяльності (матеріальний, стандартний продукт – у виробничій діяльності, художній образ – в образотворчій). Художній образ, за визначенням Л. Тимофєєва, – це конкретна і водночас

узагальнена картина людського життя, яка створена за допомогою вимислу і має естетичну цінність. Він відповідає уявленням передобразу (мети) митця і втілюється в образі системою способів, прийомів художника, за допомогою співвідношення масштабів, мас, форм, кольору, розкриваючи глядачеві світогляд митця, його ідеали та викликаючи в нього певні емоції. Тому вважається, що стиль митця виникає пізніше, у процесі розвитку образотворчої діяльності. Отже, узагальнюючи погляди вчених, доходимо висновку, що індивідуальний стиль образотворчої діяльності особистості формується у процесі цієї діяльності шляхом створення індивідуально-своєрідної системи психологічних засобів, до яких вона звертається заради якнайповнішого залучення сильних сторін своєї індивідуальності, та подолання слабких рис заради вираження індивідуальності художника.

Оскільки одна людина відрізняється від іншої своїми здібностями, тоді саме цей набір якостей учня можливо назвати індивідуально-психологічними відмінностями. Індивідуальність – це сукупність своєрідних психологічних особливостей, що характеризує людську неповторність і є неодмінною і найважливішою ознакою особистості старшокласника, його силою, досвідом, переосмисливши який, він спілкується з глядачем. З іншого боку, огляд стилів, що склалися у художньому мистецтві (передусім, такі стилі, як класичний, бароко, ренесанс, англійський, модерн, ампір, готичний, романський та ін.) показує, що кожний із них має свої особливості, котрі дістають втілення як у плані сприйняття художніх образів, так і у плані їхнього вираження (експресія, енергійність або ж навпаки – плавність, стриманість), котрі відповідають зумовленим темпераментом стилям когнітивних процесів. У цілому ж, кожний індивідуальний стиль митця втілює його прагнення до самоактуалізації, самовираження у художній творчості.

Індивідуальний стиль образотворчої діяльності учня формується за допомогою виявлення специфіки художньо-образної мови мистецтва, композиційно-художніх і технічних засобів (колір, тон, колорит, пляма, мазок тощо) як психологічне новоутворення особистості, завдяки якому успішно здійснюється становлення його творчої індивідуальності, котра спонтанно і цілеспрямовано знаходить свою реалізацію в художній діяльності з метою створення оригінального художнього образу.

Отже, розглянуто теоретичні основи індивідуального стилю образотворчої діяльності як окремого випадку індивідуального стилю діяльності в контексті вікових психологічних особливостей старшокласників. Ключовим поняттям для розуміння індивідуального стилю образотворчої діяльності є індивідуальність художника. Під нею ми розуміємо арсенал творчих художніх засобів, до яких переважно вдається кожний митець в

образотворчій діяльності. Остання є складним комплексом перцептивних і відтворювальних механізмів, серед яких важливу роль відіграють когнітивні процеси. З іншого боку, індивідуальна своєрідність пізнавальних процесів знаходить вираження у формуванні індивідуального стилю діяльності. Під індивідуально-своєрідною системою психологічних засобів у даному випадку треба розуміти вибір і комбінацію засобів діяльності, характер помилок та ускладнень у процесі діяльності, різний рівень домагань і відповідальності до праці. Психологічно доцільний індивідуальний стиль формується на основі спонтанного індивідуального стилю під впливом еталонного стилю (діяльність і продукти діяльності відомих митців). Індивідуальний стиль включає в себе “основу” (спадково задані властивості нервової системи, темперамент) і “надбудову” (механізми, котрі компенсують слабкі сторони типу нервової системи).

1. *Асмолов А. Г.* Деятельность и установка / *А. Г. Асмолов.* — М. : Издательство Московского Университета, 1979. — 150 с.
2. *Асмолов А. Г.* Личность, как предмет психологического исследования / *А. Г. Асмолов.* — М. : Издательство Московского Университета, 1984. — 104 с.
3. *Бойко А. М.* Теорія і практика сучасного естетичного виховання в контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського / *А. М. Бойко, М. П. Леценко.* — Полтава, 1998. — 352 с.
4. *Вундт В.* Основы физиологической психологии / *В. Вундт.* — М., 1980. — 560 с.
5. *Выготский Л. С.* Избранные психологические произведения / *Л. С. Выготский.* — М. : АПН РСФСР, 1956. — 503 с.
6. *Выготский Л. С.* Психология искусства / *Л. С. Выготский.* — М. : Искусство, 1986. — 572 с.
7. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : в 6 томах / *Л. С. Выготский.* — М. : Педагогика, 1982. — Т. 1. — 487 с.
8. *Ганнусенко Н. І.* Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час : Методичні рекомендації / *Н. І. Ганнусенко;* Інститут проблем виховання. — К. : 2004. — 93 с.
9. *Гільбух Ю. З.* Темперамент і пізнавальні здібності школяра / *Ю. З. Гільбух.* — К. : Науково-дослідний інститут психології, 1992. — 216 с.
10. *Громов Т. С.* Природа художественного творчества : Кн. для учителя / *Т. С. Громов.* — М. : Просвещение, 1986. — 239 с.
11. *Дунчев В. Н.* Когнитивный стиль и дивергентное мышление / *В. Н. Дунчев, И. М. Палей //* Когнитивные стили. — Таллинн, ЭИИЛ, 1986. — С. 86—91.
12. *Зязюн І. А.* Естетичне виховання — важливіший із складників загально-державної культурної політики / *Зязюн І. А. //* Рідна школа. — 1994. — № 1. — С. 2—8.
13. *Климов Е. А.* Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / *Е. А. Климов.* — Казань : Издательство Казанского университета, 1969. — 278 с.
14. *Коган М. С.* Людська діяльність / *М. С. Коган.* — М. : Политиздат, 1974. — 328 с.
15. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения в двух томах / *А. Н. Леонтьев.* — М. : Педагогика, 1983. — Т. 1. — 378 с.

16. Сисоєва С. О. Про деякі шляхи підвищення результативності розвитку творчих можливостей учнів / С. О. Сисоєва // Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 171—172.
17. Смульсон М. Л. Некоторые методы формирования творческих способностей учащихся / М. Л. Смульсон // Творчество, творческие способности и творческие методы в педагогической деятельности. — Сумы, 1990. — С. 62—69.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2012

И. Голуб

Развитие индивидуального стиля изобразительной деятельности старшекласников в школах художественно-эстетического профиля

Исследуется развитие индивидуального стиля изобразительной деятельности старшекласников в школах художественно-эстетического профиля как одного из важных факторов, который поднимает личность на более высокий уровень этой деятельности.

Ключевые слова: личность старшекласника, индивидуальность, факторы индивидуальности, школы художественно-эстетического профиля, эталонные стили изобразительной деятельности, развитие индивидуального стиля изобразительной деятельности старшекласника.

I. Holub

Development of Individual Style of Imitative Activity of Senior Pupils at the Art Schools

The article considers the development of individual style of imitative activity of senior pupils at the art schools to be one of the important motives, which advances a person on higher level of this activity.

Key words: senior pupil's personality, individuality, factors of individuality, art schools, etalon styles of imitative activity, development of the individual style of senior pupil's imitative activity.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович